

Trojanowska, Anna

Monografie grzybów w farmakopeach polskich XIX i XX wieku

Analecta 9/1(17), 135-144

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MONOGRAFIE GRZYBÓW W FARMAKOPEACH POLSKICH XIX I XX WIEKU*

Oswajając naturę człowiek uczył się rozpoznawać siły w niej tkwiące, które odpowiednio wykorzystane mogły służyć do zwalczania chorób i niedomagań, do zachowania sił i zdrowia. Od zarania dziejów przyroda dostarczała ludziom leków, najczęściej sięgano po rośliny, stosowano również minerały oraz surowce pochodzenia zwierzęcego, rzadziej używano w tym celu grzybów. Lecznictwo oficjalne często wykorzystywało te same surowce, systematyzując wiedzę, gromadząc informacje o lekach w księgach – lekospisach, dispensatoriach i farmakopeach, spisanych głównie w języku łacińskim, dostępnych dla wąskiego grona lekarzy i farmaceutów, którzy według zgromadzonych tam norm mieli przygotowywać i przechowywać oraz badać leki. Wśród surowców pochodzenia naturalnego, wymienionych w farmakopeach, grzyby stanowią również nieznaczną część. W polskich dziewiętnastowiecznych i dwudziestowiecznych farmakopeach opisano tylko cztery gatunki grzybów, które znalazły zastosowanie w lecznictwie, są to: *Boletus igniarius* – Hubka, *Boletus laricis*, syn.: *Agaricum* – Gębka modrzewiowa, *Faex medicinalis* – Drożdże lekarskie i *Secale cornutum* – Sporysz.

W pierwszej polskiej farmakopei, *Pharmacopoeia Regni Poloniae*¹, wydanej w Warszawie w 1817 roku i obowiązującej na terenie Królestwa Polskiego,

* Monografie zamieszczone w farmakopeach są opracowaniami, przygotowywanymi przez zespół specjalistów, które dotyczą leków gotowych, surowców farmaceutycznych oraz postaci leków i metod badań. Współczesne monografie szczegółowe zawierają informacje o nazwach (synonimy, nazwy handlowe), o postaci i właściwościach, o działaniu, zastosowaniu, dawkowaniu i sposobach przyrządzania oraz o próbach sprawdzenia tożsamości, czystości, zawartości związków czynnych i warunkach przechowywania omawianych surowców bądź preparatów. *Farmakopea Polska*. Wydanie V, t. 2, Warszawa 1993, s.7–8.

wymieniono i opisano dwa gatunki grzybów: *Boletus igniarius*² – Hubkę oraz *Boletus laricis*, syn.: *Agaricum*³ – Gębkę modrzewiową⁴. *Boletus igniarius*, syn.: *Boletus fomentarius* L., *Polyporus fomentarius*, *Fungus chirurgorum*, jest grzybem pasożytnym na pniach buków, dębów i jesionów. Jego owocniki osiągają średnicę 10–30 cm i zbudowane są z dwóch warstw: górnej – twardej i zbitej, złożonej ze strzępek oraz dolnej warstwy zarodnikowej, składającej się z rurki. Dla celów leczniczych wykorzystywano warstwę górną, którą po oddzieleniu gotowano w ługu, przemywano wodą i ubijano młotkiem. W ten sposób otrzymywano wołokowe płyty, które służyły jako opatrunki do tamowania krwi⁵.

Boletus laricis *Jacquini*, syn.: *Agaricum*, *Agaricus albus*, *Polyporus officinalis* – Gębka modrzewiowa, hubka modrzewiowa. Grzyb ten rośnie na pniach modrzewi, owocniki osiągają średnicę 10–50 cm, są białe w przekroju. Zawarta w nich substancja żywiczna – agarycyna (*Acidum agaricinum*) o bardzo gorzkim smaku, wykazuje działanie przeczyszczające, a w mniejszych dawkach przeciwpotne⁶.

W 1831 r. wydano w Warszawie farmakopeę wojskową – *Pharmacopoea Castrensis Polonica*⁷, przeznaczoną dla wojsk w okresie Powstania Listopadowego⁸, w której zamieszczono spis leków stosowanych w przypadkach chorób i urazów, występujących najczęściej w wojsku⁹. W wykazie środków do natychmiastowego wykonania i użycia, zamieszczonym na końcu tej farmakopei (s. 54), wymieniono *Boletus igniarius*.

Kolejnym lekospisem, który ukazał się na terenie Królestwa Polskiego była *Farmakopea Szpitalna – Pharmacopoea Nosocomialis*¹⁰, wydana w Warszawie w 1838 r. Zawierała przepisy, mające przyczynić się do obniżenia kosztów leczenia w szpitalach¹¹. Wydanie drugie ukazało się w 1860 r. Wymieniono w niej dwa gatunki grzybów, stosowanych w lecznictwie: *Boletus igniarius* (*chirurgorum*)¹² i *Secale cornutum* – sporysz¹³, podano również przepis na otrzymywanie *Decoctum secalis cornuti*¹⁴.

Secale cornutum – przetrwalnik buławinki czerwonej – *Claviceps purpurea* jest grzybem pasożytnym na słupkach zbóż. Sporysz zawiera ponad trzydzieści różnych alkaloidów. Wśród nich istotną grupę stanowią pochodne kwasu lizergowego, które można podzielić na małowcząsteczkowe amidy kwasu lizergowego oraz alkaloidy peptydowe, o znacznie większej cząsteczce. Skład alkaloidów występujących w sporyszu ulega znacznym wahaniom w zależności od warunków wzrostu i warunków przechowywania surowca. Zespół alkaloidów sporyszu wpływa na jego działanie, które objawia się głównie zwiększeniem napięcia mięśni gładkich. Alkaloidy peptydowe silnie i długotrwale kurczą mięsień macicy, podane w toksycznych dawkach mogą prowadzić do powstania zgorzeli. Natomiast alkaloidy o mniejszej cząsteczce po podaniu doustnym wywołują rytmiczne skurcze macicy¹⁵. Te właściwości spowodowały, że preparaty galenowe sporyszu znalazły zastosowanie w ginekologii, w stanach porodowych i krwotokach oraz schorzeniach naczyń obwodowych¹⁶.

Na końcu Farmakopei Szpitalnej znajduje się wykaz środków zaradczych, stosowanych w wypadkach zatruc grzybami¹⁷, oddzielnie podano informacje o postępowaniu w wypadku zatrucia zbożem, zanieczyszczonym sporyszem lub samym sporyszem¹⁸.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości podjęto prace nad farmakopeą, której przepisy obowiązywałyby na terenie całego państwa. Prace te zostały uwieńczone wydaniem w 1937 r. *Farmakopei Polskiej II*¹⁹, której kolejny nakład ukazał się w 1946 r. W lekospisie tym wymieniono dwa gatunki grzybów, stosowanych w lecznictwie: *Secale cornutum* – sporysz i *Faex medicinalis* – drożdże lekarskie oraz otrzymywane z nich preparaty: *Extractum Secalis cornuti*, *Extractum Secalis cornuti fluidum* i *Extractum Faecis*. Monografia sporyszu – *Secale cornutum* (1946, s. 773–774) prócz nazw synonimicznych (*Sclerotium Clavicipitis purpureae*, Przetrwaliak Buławinki czerwonej), zawiera opis surowca z uwzględnieniem właściwości organoleptycznych, opis obrazu mikroskopowego i prób tożsamości, wskazania dotyczące przechowywania surowca i sposobu odtluszczenia. Zaznaczono również, że sporysz należy do wykazu B (środków silnie działających) oraz wymieniono najwyższe dopuszczalne dawki – jednorazową i dzienną. Do wykazu B zaliczono także preparaty sporyszu: *Extractum Secalis cornuti* – wyciąg sporyszowy, syn.: *Extractum Fungi Secalis*, *Extractum Ergote* (s. 330–331) oraz *Extractum Secalis cornuti fluidum* – płynny wyciąg sporyszowy (s. 332–333). W tych monografiach podano sposób otrzymywania wyciągów, próby na sprawdzenie świeżości oraz wielkość dawek. Wymienione preparaty sporyszu były stosowane w ginekologii oraz w leczeniu schorzeń naczyń obwodowych²⁰.

Kolejnym surowcem są drożdże lekarskie *Faex medicinalis*, syn.: *Fermentum cerevisiae* (s. 337). *Farmakopea* zaznacza, że są to drożdże piwne dolne, podaje sposób ich otrzymywania i opis komórek drożdży widzianych pod mikroskopem oraz wymienia ich właściwości. Drożdże wykorzystywano jako masę pigułkową, służyły także do otrzymywania wyciągu drożdżowego. Monografia *Extractum Faecis* – wyciągu drożdży (s. 315–316) zawiera sposób przygotowania oraz podaje właściwości organoleptyczne tego przetworu. *Farmakopea Polska II* prócz użycia drożdży jako masy pigułkowej (s. 685), wymienia także inne ich zastosowanie. *Faex compressa* – drożdże sprasowane, wchodzące w skład *Sirupus Cerasi* – syropu wiśniowego (s. 799) i *Sirupus Rubi idaei* – syropu malinowego (s. 806), dodawano w celu przeprowadzenia fermentacji. Drożdże były także używane w leczeniu zaburzeń przewodzenia pokarmowego, w wyczerpaniu nerwowym oraz w schorzeniach skórnych²¹.

W 1954 r. ukazało się trzecie wydanie *Farmakopei Polskiej*²². Również w nim znalazły się monografie sporyszu i jego przetworów: *Secale cornutum* (s. 548–550),

Extractum Secalis fluidum – Wyciąg sporyszowy płynny, syn.: *Extractum Fungi Secalis fluidum*, *Extractum Ergotae liquidum* (s. 226–228) i *Extractum Secalis cornuti siccum* – Wyciąg sporyszowy suchy, syn.: *Extractum Fungi Secalis*, *Extractum Ergotae* (s. 228–229), które zostały wzbogacone o próby oznaczania zawartości alkaloidów. Dodatkowo zamieszczono monografie *Ergotaminum tartaricum* – Winianu ergotaminy (s. 198–200) i *Ergometrinum bimaleinicum* – kwaśnego maleinianu ergometryny, syn.: *Ergonovini Maleas* (s. 197–198). Są to sole alkaloidów wyodrębnionych ze sporyszu, które zaliczono do wykazu A (środków bardzo silnie działających).

Poza sporyszem i jego preparatami w *Farmakopei Polskiej III*²² wymieniono także *Faex medicinalis* – Drożdże lecznicze, syn.: Drożdże piwne, *Fermentum cerevisiae* (s. 233) i *Extractum Faecis siccum* – Wyciąg z drożdży suchy (s. 213).

*Farmakopea Polska IV*²³ nie zawiera już monografii żadnego gatunku grzybów. W tomie drugim, który ukazał się w 1970 r. zamieszczono jedynie monografie soli alkaloidów sporyszowych oraz ich roztworów: *Ergometrinum hydromaleinicum* – Ergometryny wodoromaleinian, syn.: *Ergometrini maleas* (t.2, s.286–288) i *Ergotaminum tartaricum* – Ergotaminy winian, syn.: *Ergotamini tartras* (t.2, s. 288–290) i *Injectio Ergometrini hydromaleinici* – Roztwór wodoromaleinianu ergometryny do wstrzykiwań (t.2, s. 306–307) oraz *Injectio Ergotamini tartarici* – Roztwór winianu ergotaminy do wstrzykiwań (t.2, s.307–308). Preparaty te zaliczono do wykazu A.

Natomiast w *Farmakopei Polskiej V*²⁴, występują tylko dwa preparaty soli alkaloidów sporyszu: *Ergotamini tartras* – Ergotaminy winian, *Ergotaminum tartaricum* (t.2, s. 265–267) i *Dihydroergotamini mesylas* – dihydroergotaminy metanosulfonian, syn.: *Dihydroergotamin*, *Ditamin* (t.2, s. 247–248).

Na terenach polskich w okresie rozbiorów obowiązywały farmakopee państw zaborczych. W zaborze rosyjskim była to łacińskojęzyczna *Pharmacopoea Rossica*, a od 1866 r. wydawana w języku rosyjskim *Rosijskaja Farmakopieja*²⁵, której ostatnie wydanie z 1910 r. obowiązywało na tych terenach do 1937 r. tj. do wydania *Farmakopei Polskiej II*²⁶.

W piątym i szóstym wydaniu farmakopei rosyjskiej z 1906 i 1910 r. znajdują się monografie sporyszu i jego preparatów: *Secale cornutum* (V–1906, s. 395–397; VI–1910, s. 405–407), *Extractum Secalis cornuti*, syn.: *Ergotinum Bonjeani* (V–1906, s. 154–155; VI–1910, s. 156–157) i *Extractum Secalis cornuti fluidum* (V–1910, s. 155–156; VI–1910, s. 157–158). Zawierają one przepis otrzymywania (w monografii *Secale cornutum* podano także sposób otrzymywania proszku sporyszowego odłuszczonego – *Pulvis Secalis cornuti exoleatus*) oraz uwagi dotyczące warunków przechowywania surowca, próby tożsamości i wielkości dawek. Preparaty te zaliczono do wykazu B.

We wcześniejszym, czwartym wydaniu farmakopei rosyjskiej z 1891 r. znalazły się monografie *Secale cornutum* (IV–1891, s. 520), *Extractum Secalis cornuti* (IV–1891, s. 215–216), *Extractum Secalis cornuti fluidum* (IV–1891, s. 216–217), *Secale cornutum pulveratum exoleatum* (IV–1891, s. 521) i *Tinctura Secalis cornuti* (IV–1891, s. 608). Prócz preparatów sporyszu zamieszczono monografie huby modrzewiowej *Fungus laricis*, syn.: *Agaricus albus*, *Boletus laricis*, *Polyporus officinalis* Fries (IV–1891, s. 276) i *Agarycyny* – substancji wyizolowanej z tego surowca (IV–1891, s. 47). Kolejnym gatunkiem grzyba, opisanym w tej farmakopei był *Fungus chirurgorum*, syn.: *Boletus igniarius praeparatus*, *Polyporus fomentarius* Fries (IV–1891, s. 275).

Na terenach zaboru austriackiego stosowano przepisy farmakopei austriackiej – *Pharmacopoea Austriaca*²⁷, której ósme wydanie z 1906 r. obowiązywało do 1937 r.²⁸. W 1907 r. wydano w języku polskim obszerny *Komentarz do ósmego wydania Farmakopei Austriackiej*²⁹, opracowany przez Stanisława Drobę i Ignacego Lembergera. Tom pierwszy zawiera część ogólną – chemiczną, farmakognostyczną i bakteriologiczną. W tomie drugim znajduje się tłumaczenie tekstu ósmego wydania farmakopei austriackiej oraz objaśnienia badań chemicznych i farmakognostycznych.

Wśród surowców wymienionych w drugim tomie za *Farmakopeą Austriacką* znajdują się: *Fungus igniarius* – Huba żagwiowa (t. 2, s. 305), *Fungus laricis* Huba modrzewiowa, syn.: *Agaricus albus* – Bedłka modrzewiowa (t.2, s.305–306), *Fungus secalis* – Sporysz, syn.: *Secale cornutum* (t. 2, s. 306–309) oraz preparaty sporyszu: *Extractum Fungi secalis* – Wyciąg ze sporyszu, syn.: *Extractum Secalis cornuti* (t. 2, s. 205) i *Extractum Fungi secalis fluidum* – Wyciąg sporyszowy płynny, syn.: *Extractum Secalis cornuti fluidum* (t. 2, s. 206–208).

Monografia *Fungus igniarius* – huby żagwiowej (*Polyporus fomentarius* Fries) prócz opisu surowca zawiera opis próby badania czystości huby, znajdującej się w handlu (wykrywanie obecności saletry) i próby zdolności wiązania wody. Podobnie opracowano materiał, dotyczący *Fungus laricis* – huby modrzewiowej (syn.: *Agaricus albus*, Bedłka modrzewiowa), dodatkowo zamieszczono opis próby na oznaczanie ilości żywicy i popiołu. Podano również informacje, że substancją czynną w tym surowcu jest agarycyna, mająca właściwości wstrzymujące poty, wskazano najwyższe dawki – jednorazową i dzienną, zaznaczono, iż surowiec ten winien być wydawany jedynie z przepisu lekarza. W obu monografiach – *Fungus igniarius* i *Fungus laricis* przedstawiono także opis obrazu mikroskopowego.

W monografii sporyszu – *Fungus secalis* (*Secale cornutum*, Buławinka szkarłatna, *Claviceps purpurea*), cytowanym w *Komentarzu* znajduje się opis surowca z uwzględnieniem obrazu mikroskopowego (rysunek i opis), próba tożsamości, oznaczanie ilości wyciągu wyskokowo-wodnego oraz popiołu. Przedstawiono

także skład jakościowy sporyszu z podziałem na związki nie działające i czynne, do których zaliczono kornutyne o właściwościach tamowania krwi oraz powodującą zwiększenie siły skurczu mięśni, zwłaszcza macicy. Innym związkiem czynnym według *Komentarza* był silnie toksyczny kwas sfacelinowy, odpowiedzialny za powstawanie zgorzeli. W zakończeniu opisano również cykl rozwojowy buławinki czerwonej. W monografii sporyszu zwrócono uwagę na warunki przechowywania tego surowca, zamieszczono także opis próby na sprawdzanie czystości mąki, która mogła być zanieczyszczona sporyszem. Zaznaczono, iż sporysz należy wydawać tylko na zlecenie lekarza, podano najwyższe dopuszczalne dawki.

W monografiach preparatów sporyszowych: *Extractum Fungi secalis* – Wyciąg ze sporyszu (*Extractum Secalis cornuti*) oraz *Extractum Fungis secalis fluidum* – Wyciąg sporyszowy płynny (*Extractum Secalis cornuti fluidum*) podano sposoby ich otrzymania, opis próby tożsamości, wielkość dawek, wymieniono związki czynne oraz wskazano zastosowanie: „...uśmierzanie krwotoków organizmu wewnętrznego...” (t.2, s. 205). W monografii *Extractum Fungi secalis fluidum* podano informacje o preparatach sporyszowych, znajdujących się ówczesznie w handlu i zwanych ergotynami (t.2, s. 206–207), stosowanych w postaci wstrzykiwań w krwotokach wewnętrznych i macicznych (np: *Ergotina Bonjean depuratum*) lub doustnie (np: *Ergotina Stiptica* „*Egger*“, *Ergotina Bombelon spissum*).

Polski *Komentarz do ósmego wydania Farmakopei Austriackiej* był nie tylko tłumaczeniem tekstu austriackiego, dodatkowo zawierał objaśnienia badań chemicznych i farmakognostycznych – tom drugi. Natomiast w tomie pierwszym, w części poświęconej bakteriologii znajdują się także informacje o sposobach rozmnażania mikroskopijnych grzybów, między innymi drożdży (t.1, s. 179–181).

Farmakopea niemiecka – *Deutsches Arzneibuch V Ausgabe*³⁰ z 1910 r, obowiązująca na terenach zaboru pruskiego, zawierała monografie preparatów leczniczych otrzymanych z dwóch gatunków grzybów – *Boletus laricis* i *Secale cornutum*. Są to *Agaricinum* – Agarycyna, syn.: kwas agarycynowy (V–1910, s. 39–40), *Extractum Secalis cornuti* – Wyciąg sporyszowy (V–1910, s. 201), *Extractum Secalis cornuti fluidum* – Wyciąg sporyszowy płynny, syn.: *Extractum fluidum Secalis cornuti* (V–1910, s. 202) oraz *Secale cornutum* – Sporysz (V–1910, s. 453). W wymienionych monografiach znajduje się opis właściwości fizykochemicznych preparatów i sposób ich przechowywania. Dla wyciągów sporyszowych podano również sposób otrzymania, natomiast dla agarycyny – wielkość dawki.

We wcześniejszej, wydanej w 1829 r farmakopei pruskiej – *Pharmacopoea Borussica*³¹ opisano trzy gatunki grzybów *Boletus ignarius* (s. 24), *Boletus laricis*, syn.: *Agaricum* (s. 273) oraz *Secale cornutum* (s. 284). Podano informacje o wyglądzie i występowaniu surowców. W farmakopei tej zamieszczono również

TABELA 1. Monografie gatunków grzybów i preparatów z nich otrzymywanych, zamieszczone w polskich farmakopeach.

Monografia Farmakopea	<i>Boletus ignia- rius</i>	<i>Boletus laricis</i>	<i>Secale cornu- tum</i>	<i>Faex medi- cinalis</i>	<i>Extr. Secalis cornuti siccum [et] fluidum</i>	<i>Extr. Faecis</i>	Syntetyczne analogi alkaloidów sporyszu
Ph.Regni Poloniae 1817	×	×					
Ph.Castrensis Polonica 1831 (wojskowa)	×						
F. Szpitalna 1860	×		×				
FP II, 1946			×	×	×	×	
FP III, 1954			×	×	×	×	
FP IV, t. 2 1970							×
FP V, t. 2 1993							×

TABELA 2. Monografie gatunków grzybów i preparatów z nich otrzymywanych, zamieszczone w farmakopeach państw zaborczych.

Monografia Farmakopea	<i>Boletus ignia- rius</i>	<i>Boletus laricis</i>	<i>Secale cornu- tum</i>	<i>Agary- cyna</i>	<i>Extr. Secalis cornuti</i>	<i>Extr. Secalis cornuti fluidum</i>	<i>Tinctura Secalis cornuti</i>
F. Rosyjska 1891, wyd. 4	+	+	+	+	+	+	+
F. Rosyjska 1906, wyd. 5			+		+	+	
F. Rosyjska 1910, wyd. 6			+		+	+	
F. Austriacka 1869, wyd. 6	+		+		+		
F. Austriacka 1906, wyd. 8	+	+	+		+	+	
Ph. Borussica 1829	+	+	+				
Deutsches Arzneibuch 1910, wyd. 5			+	+	+	+	

sposób przygotowania preparatu o nazwie Elixir ad longam Vitam (s. 298–299), w skład którego wchodził *Boletus laricis*.

Na tle farmakopei państw zaborczych, powstałych w XIX i na początku XX wieku, których przepisy obowiązywały jeszcze w niepodległej Polsce, farmakopee polskie, opracowane w tym okresie, wymieniają te same gatunki grzybów, uznanych za lecznicze (*Boletus igniarius*, *Boletus laricis*, *Secale cornutum*) oraz zamieszczają podobne monografie preparatów galenowych sporyszu. W polskich farmakopeach nie występuje natomiast agarycyna, opisany jest jedynie *Boletus laricis*, surowiec zawierający tę substancję.

Rozwój badań fitochemicznych i farmakognostycznych przyczynił się do wykluczenia szeregu środków leczniczych z farmakopei. Surowce pochodzenia naturalnego zastąpiono innymi, bardziej skutecznymi w działaniu związkami chemicznymi lub otrzymanymi syntetycznie pochodnymi substancji czynnych. Nieliczne gatunki grzybów opisywane w polskich dziewiętnasto – i dwudziestowiecznych farmakopeach zostały zastąpione przez inne środki lecznicze. I tak *Boletus igniarius*, wymieniony w *Pharmacopoeia Regni Poloniae*, w *Farmakopei Wojskowej* i *Farmakopei Szpitalnej*, stosowany jako środek opatrunkowy, został zastąpiony przez watę bawełnianą, która weszła do użycia w drugiej połowie XIX w.³²

Podobnie bardziej skuteczne środki wyparły hubę modrzewiową – *Boletus laricis* (Pharm. Reg. Pol.), używaną jako środek przeczyszczający oraz zmniejszający poty u gruźlików. Również drożdże lekarskie – *Faex medicinalis* i ich preparaty (FP II, FP III), stosowane do receptury i jako środek odżywczy, wzmacniający, zostały skreślone z listy środków farmakopalnych.

Prace podjęte nad badaniem składu chemicznego sporyszu doprowadziły do wyizolowania z tego surowca substancji czynnych – alkaloidów, których sole wyparły z użycia sporysz i jego preparaty (Farm. Szpit, FP II, FP III), trudne do przechowywania, o zmieniającej się zawartości związków czynnych. Syntetycznie otrzymane sole alkaloidów sporyszowych do dnia dzisiejszego są stosowane w lecznictwie (FP III, FP IV, FP V)³³.

Zmiany nastąpiły również w sposobie opisu substancji leczniczych. *Farmakopea Szpitalna* i *Farmakopea Wojskowa* wymieniają jedynie nazwy surowców leczniczych. *Pharmacopoeia Regni Poloniae* zamieszcza opis wyglądu zewnętrznego surowca, jego właściwości organoleptyczne oraz występowanie. W kolejnych lekospisach dane te są uzupełniane informacjami o budowie anatomicznej, o próbach sprawdzania tożsamości, czystości i zawartości związków czynnych; dla preparatów galenowych podaje się również dokładny sposób otrzymywania. Od drugiego wydania Farmakopei Polskiej w monografiach znajdują się także informacje o wielkości dawek i przynależności surowca do wykazu środków silnie działających lub bardzo silnie działających.

PRZYPISY

- ¹ *Pharmacopoeia Regni Poloniae, auctoritate Ministerii Administrationis Rerum Internarum et Disciplinae Publicae, edita a Consilio Supremo Sanitatis, Varsoviae Anno MDCC-CXVII.*
- ² *Tamże*, s. 7.
- ³ *Tamże*, s. 7–8.
- ⁴ W rękopisie polskiego przekładu I części *Pharmacopoeiae Regni Poloniae*, dokonanej przez Szymona Fabiana (1802–1885), znajduje się następujący opis tych grzybów: „... *Boletus ignarius*. Hubka. – *Boletus ignarius*. W całej Polsce bardzo częsty. Grzyb z cienkimi dziurkami, z góry popielaty, z brzegu białawy, wewnątrz biały. Do dębów, brzoź i buków przylega...“, „...*Boletus Laricis* s. *Agaricum*. Gębka modrzewiowa. – *Boletus Laricis Jacquini*. W pniach starych sosny modrzewiowej w Europie południowej znajduje się grzyb korkowy, trąbkami cienkimi opatrzone, po zdjęciu kory nieco pomarańczowej wysuszony, zewnątrz popielaty, wewnątrz biały, lekki, łamliwy, smaku nieco słodkiego, gorzkawego, ostrego...“ Zob. B. Kuźnicka, *Nieznany przekład Farmakopei Polskiej z 1817 r.* „*Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej*“, Seria B, z. 26, 1975 s. 143–144.
- ⁵ Por. J. Muszyński, *Farmakognozja*, cz. 1, Warszawa 1954, s. 143–144.
- ⁶ *J.w.*, s. 145–146.
- ⁷ *Pharmacopoea Castrensis Polonica...*, Varsoviae 1831.
- ⁸ W. Szczepański, *Leki pochodzenia zwierzęcego w farmakopeach polskich od 1560 do 1970*. [W:] *Historia leków naturalnych*. Pod red. B. Kuźnickiej. T. II. *Natura i kultura – współzależności w dziejach lekownawstwa*. Warszawa 1989, s. 103.
- ⁹ W. Szczepański, *Środki farmakoterapeutyczne w dawnych lekospisach i farmakopeach polskich (1560–1970)*. Olsztyn 1998, s. 29.
- ¹⁰ *Farmakopea Szpitalna – Pharmacopoea Nosocomialis*. Warszawa 1838, [II wyd. – 1860]
- ¹¹ W. Szczepański, *Środki farmakoterapeutyczne...*, s. 31–34.
- ¹² *Farmakopea Szpitalna...* II wyd. 1860, s. 25.
- ¹³ *Tamże*, s. 33.
- ¹⁴ *Tamże*, s. 58.
- ¹⁵ M. Henneberg, E. Skrzydlewska [red.], *Zatrucia roślinami wyższymi i grzybami*, Warszawa 1984, s. 224–225.
- ¹⁶ M. Koczwarą, *Farmakognozja ogólna i szczegółowa z uwzględnieniem surowców Farmakopei III*. t. 2. Warszawa 1954, s. 125.
- ¹⁷ *Farmakopea Szpitalna...* II wyd. 1860, s. 143.
- ¹⁸ *Tamże*, s. 144.
- ¹⁹ *Farmakopea Polska*. Wydanie drugie. *Pharmacopoea Polonica II*. Warszawa 1937 [przedruk w 1946].
- ²⁰ Por. M. Koczwarą, *Farmakognozja ogólna...* t. 2, s. 125.
- ²¹ Informacje te podane są w *Farmakognozji* J. Muszyńskiego – t. 2, s. 168.
- ²² *Farmakopea Polska*. Wydanie III. Warszawa 1954. [Supl. I–1956, Supl. II–1959]
- ²³ *Farmakopea Polska*. Wydanie IV. Warszawa 1965/1970.
- ²⁴ *Farmakopea Polska*. Wydanie V. Warszawa [3 tomy i Suplement I].
- ²⁵ *Rosijskaja Farmakopieja*, S-Peterburg. [m.in. wyd. IV z 1891, wyd. V z 1906 i VI z 1910].
- ²⁶ Zob. R. RembIELIŃSKI, B. Kuźnicka, *Historia farmacji*. Wyd. III popr. i uzup. Warszawa 1987, s.187.
- ²⁷ *Pharmacopoea Austriaca*, Viennae [m.in. wyd. VI z 1869 r i wyd. VIII z 1906 r].
- ²⁸ R. RembIELIŃSKI, B. Kuźnicka, *Historia farmacji...*, s. 187.

- ²⁹ *Komentarz do ósmego wydania Farmakopei Austriackiej*, S. Droba, I. Lemberger [opracowanie], t. 1–2, Kraków, 1907.
- ³⁰ *Deutsches Arzneibuch*, V Ausgabe, Berlin 1910.
- ³¹ *Pharmacopoea Borussica*, editio quinta, Berolini 1829.
- ³² Zob. R. Dzierżanowski, *Słownik chronologiczny dziejów medycyny i farmacji*. Warszawa 1983, s. 143, 199.
- ³³ W pracy tej nie wymieniam innych preparatów, których substancje czynne wytwarzane są przez grzyby, gdyż interesują mnie jedynie grzyby jako surowce lecznicze.

Fungi in the polish pharmacopoeias (19th–20th centuries)

SUMMARY

Traditional popular culture recognizes a dozen or so varieties of fungi that grow in the territory of Poland and can be of use the people. Some of those fungi were once used as medicines. However, such use is not reflected in official science: only four species of fungi are described in seven Polish pharmacopoeias from the 19th and 20th centuries that are studied in the present article. These are: two polypores (*Boletus ignarius* and *Boletus laricis*), medicinal veast (*Faex medicinalis*) and ergot (*Secale cornutum*).

Nowadays fungi are not recognised as medicinal raw materials. In the 4-th and 5-th edition of the Polish Pharmacopoeia the only vestige of fungi species used in past are the synthetic compounds derived from alkaloids of ergot.